

Mihai Gligor, Andrei Soficaru (ed.), *Studierea și interpretarea practicilor funerare din trecut. O perspectivă bioarheologică*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022, 162 p.

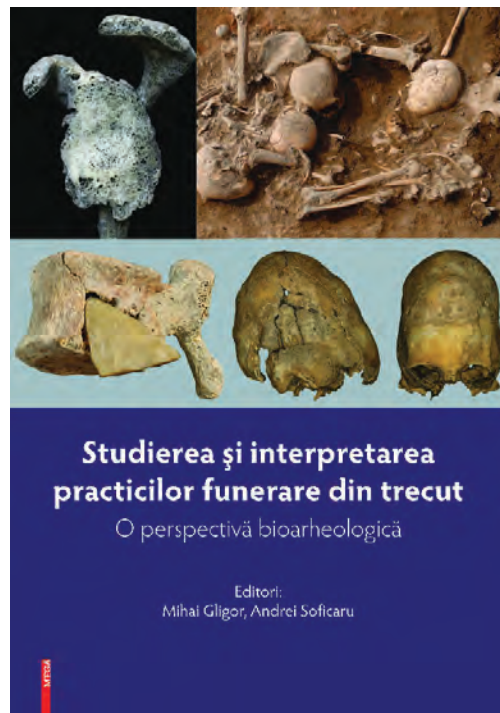
O însemnătate mai generală a studierii și interpretării practicilor funerare din trecut este aceea că înțelegerea morții și a modului cum lumea s-a raportat la ea ne ajută să percepem mai bine ce înseamnă viața¹.

În ultimii ani, progresele tehnologice au îmbunătățit metodologiile de a lucra cu resturi osteologice umane provenite din context arheologic, ceea ce a schimbat considerabil modul cum privim oamenii din trecut².

K. Kristiansen numește trei etape care au revoluționat cercetarea arheologică: (1) progresul în cercetarea genetică și impactul monumental asupra înțelegerii populațiilor din trecut; (2) crearea organizațiilor la nivel european capabile de finanțarea la scară mare a cercetării (ex. European Research Council); (3) numită și „A Treia Revoluție Științifică”, perioada actuală în care cercetarea se află într-o etapă de experimentare și reorientare metodologică, în care oamenii de știință sunt încurajați a încerca abordări noi³. În acest context științific, în care studiile arheologice interdisciplinare dobândesc un rol tot mai important, își face apariția și volumul de față.

Volumul adună un număr de nouă studii, scrise în limba română și engleză, care reprezintă lucrări înscrise la Congresul Național al Istoricilor Români, Ediția a III-a, desfășurat în anul 2022. Volumul este editat de prof. univ. dr. Mihai Gligor și CS I dr. Andrei Soficaru, care semnează și Introducerea lucrării. Editorii au fost implicați și în publicarea altor volume similare precum *Archaeology of Women*⁴ sau seria *Hominis, Funera, Astra*⁵.

În continuare voi prezenta succint fiecare articol în parte, urmând ca la final să subliniez concluziile de rigoare.

Modelarea peisajelor temporale probabilistice ale contextelor funerare eneolitice de la Alba Iulia-Lumea Nouă de M.B. Condurățeanu și M. Gligor (pp. 12–43).

Autorii propun o abordare nouă a studiilor interdisciplinare de analiză Bayesiană a datării absolute privind contextele funerare, folosind ca studiu de caz necropola eneolitică descoperită la Alba Iulia-Lumea Nouă. În Introducere autorii descriu o revoluție a datărilor siturilor arheologice, desfășurată în trei valuri: (1) trecerea de la o datare bazată pe artefacte și stratigrafie la datarea cu radiocarbon, (2) calibrarea datelor de radiocarbon și (3) creșterea numărului de datări provenite din situri arheologice.

Se folosesc rezultatele datării absolute provenite din situl arheologic de la Alba Iulia-Lumea nouă pentru a răspunde problemei de determinarea secvențelor cronologice a unor evenimente unice din timp, dacă acestea sunt simultane sau nu și care ar fi ordinea dacă răspunsul este negativ. După prezentarea tuturor datelor cronologice cumulate, autorii trec la următoarele etape: modelarea peisajelor

¹ Lorentz 2015, 2.

² Mays et alii 2018, 2.

³ Kristiansen 2014, 13.

⁴ Gligor-Soficaru 2018.

⁵ Kogălniceanu et alii 2012; Kogălniceanu et alii 2015; Kogălniceanu et alii 2023.

temporale probabilistice, corelațiile Pearson ale probabilităților temporale, diagrama de sincronicitate spațio-temporală și cronologia bazată pe Anii_{MPA}.

Un caz de violență interpersonală în aria culturii Gumelnița, de M. Culea și A. Boroneanț (pp. 45–56).

Acest studiu aduce în discuție interpretarea urmelor de violență interpersonală în context arheologic și prezintă un studiu de caz aparținând culturii eneolitice Gumelnița. Acesta a fost descoperit în situl arheologic de la Vărăști, județul Călărași, unde au avut loc săpături arheologice în diferite campanii începând cu 1923 și 1965, coordonate de arheologii Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Niță Anghelescu și Eugen Comșa. Din acest sit au fost cercetate 126 de morminte, atribuite, pe baza poziției scheletului și inventarului funerar, fazei de tranziție Boian/Gumelnița, Gumelnița și unor epoci ulterioare. Pentru că au existat confuzii în privința denumirii individului analizat, în acest studiu, în urma comparațiilor dintre documentația de pe șantier și o publicație apărută în 1995, autorul a hotărât păstrarea denumirii date de E. Comșa, respectiv M51/1960.

Rezultatele indică un individ adult, de sex masculin, care la nivelul vertebrei lombare L1 prezintă un traumatism de formă similară cu un vârf de silex descoperit printre osemintele scheletului (p. 55, planșa 4), fără să existe un context clar al descoperirii acestuia. Sunt descrise în detaliu, macroscopic, forma și dimensiunile traumatismului, precum și efectele pe care le poate avea asupra organismului. Fragmentul de silex este identificat ca fiind un vârf de săgeată tipic culturii Gumelnița.

În discuții se analizează corelația dintre vârfurile de săgeți penetrante în os și violența interpersonală. Comparația cu alte cazuri similare atestă raritatea și importanța acestor descoperiri, atât în România cât și pe restul continentului.

Depuneri funerare de copii pe teritoriul Daciei în secolele II a. Chr.-I p. Chr. Aspecte identitare de C. A. Șendroiș (pp. 59–64).

Tema abordată în această cercetare este poziția socială a sub-adulților în perioada provinciei Daciei clasice, având ca material de lucru 58 de morminte de inhumare și 18 de incinerare. În Introducere se reamintește despre numărul relativ mic de contexte funerare descoperite din această perioadă, atât incinerări cât și inhumări, marea majoritate a mormintelor de sub-adulți fiind reprezentate de inhumări. În acest etapă al studiului sunt reamintiți și principalii cercetători care s-au ocupat de studierea

practicilor funerare din această perioadă istorică și la care studiul va face referire mai departe. Autorul aduce în discuție aspecte metodologico-teoretice privind conceptul vârstei propus de Sofer și Harre, cu formele lor tripartite: vârstă socială, fiziologică și culturală; biologică, socială și personală.

După discutarea acestor aspecte teoretice se realizează o analiză privind asemănările și deosebirile ritualului funerar dintre indivizii sub-adulți descoperiți în următoarele situri: Hunedoara-Grădina Castelului, o descoperire tumulară de la Tărtăria, Orlea-Grindul Iancu Mușat, Grădiștea-Movila Crestată și Sighișoara-Wittenberg. În toate aceste situri, indivizii sub-adulți prezentau un tratament funerar special, distinct, dacă ne raportăm la indivizii adulți.

Rezultatele analizelor antropologice a indivizilor sub-adulți și datele avute la dispoziție sunt prezentate în Tabelul I (p. 62).

Concluziile scot în evidență faptul că la indivizii sub-adulți vârsta și nu statutul social reprezintă elementul definitoriu pentru tipul de practică funerară adoptată, iar ideea de sacrificiu uman nu se poate dovedi la nivelul lotului analizat, în urma analizelor morfologice.

An unusual case of sutural agenesis (scaphocephalic deformity) and artificial cranial deformation in a skeleton from Alba Iulia-Dealul Furnicilor de K. Dalmon (pp. 63–76).

Articolul analizează cazul unui individ cu vârstă la deces cuprinsă între 8–11 ani, înmormântat în decubit ventral, care prezintă scafocefalie și deformare artificială a craniului. În Introducere sunt definiți termenii: craniosinostoză, ageneza suturilor craniene, scafocefalie și deformarea artificială craniană (ACD) precum și mențiuni despre răspândirea geografică și perioada cronologică când ACD este mai des întâlnită în Europa. Subiectul analizat (M28) a fost descoperit în urma unor săpături arheologice preventive din 2008, desfășurate în necropola Dealul Furnicilor (p. 67, Figura 2), cea mai mare necropolă cunoscută ca aparținând de colonia romană Apulum. Scheletul este slab reprezentat și conservat iar decubitul dorsal a putut fi remarcat pe baza fotografiilor in situ (p. 68, Figura 3). După notarea acestor aspecte, autorul prezintă metodele folosite pentru realizarea analizei bioantropologice.

Rezultatele indică un individ cu vârstă la deces între 8.5 și 10.5 ani, vârstă determinată pe baza gradului de erupție dentară. Restul scheletului neoferind alte criterii pentru determinarea vârstei

din cauza stării de conservare precare. Au fost efectuate toate măsurătorile craniene permise de starea de completitudine iar rezultatele obținute au fost comparate cu descrierile din literatura de specialitate privind cazurile de ageneza suturii sagitale, scafocefalie și deformarea artificială a craniului. Datele obținute indică o posibilă asociere în acest caz, de ACD și ageneza suturii sagitale. Au mai fost înregistrate leziuni endocraniene ale occipitalului, în special în regiunea eminenței cruciforme (p. 70, Figura 5).

La secțiunea Discuții se trec în revistă rezultatele cunoscute de ACD din România, se analizează în ce măsură înmormântarea individului în decubit ventral poate fi asociată cu ACD, complicațiile patologice care pot să apară în urma asocierii ACD cu ageneza suturii sagitale și în ce măsură poate fi afectată dezvoltarea normală a suturilor craniene de ACD.

Concluziile autorului menționează despre raritatea raportărilor în literatura de specialitate a cazurilor de ACD din antichitate, pe teritoriul României și asocierea unică de patologii craniene împreună cu intervenții culturale asupra formei cutiei craniene. În mormântarea în decubit ventral și ACD pot fi un indiciu al apartenenței unei comunități etnice diferite față de restul populației din necropola de pe Dealul Furnicilor.

Două gropi cu oseminte reînhumate din epoca romană descoperite la Ibida-Slava Rusă de C. Crețu și A. D. Soficaru (pp. 77–91).

Articolul abordează particularitățile apărute în cadrul analizelor antropologice ale osemintelor umane provenite din complexe funerare ce conțin înmormântări multiple. Materialele cercetate provin din situl de la Slava Rusă, unde exista o prezență romană începând cu secolele I până la începutul sec. VII p. Chr. Majoritatea mormintelor excavate din necropola așezării provin din perioada romano-bizantină cu o datare între sec. IV–VI p. Chr.

Materialele analizate provin din două complexe cu resturi osteologice umane care nu se aflau în conexiune anatomică. Cele două complexe au fost notate M1 (M147) și M2 (M148) (p. 90, Planșa 1, b și c). În primă fază au fost analizate antropologic resturile osteologice după metodele propuse în literatura de specialitate, după care a fost analizat comportamentul funerar în contextul necropolei de la Ibida.

În urma analizei antropologice a fost identificat, în ambele complexe, câte un număr de cinci

indivizi. Vârsta la deces este diferit reprezentată la cele două complexe, în M147 fiind prezenți sub-adulți și adulți, iar în M148 doar adulți. Determinarea sexului indică o distribuție relativ egală între cele două complexe.

La secțiunea Discuții, autorii aduc o serie de lămuriri în privința terminologiei utilizate în articol (morminte multiple/morminte colective) precum și necesitatea utilizării uniforme a acestora în literatura de specialitate românească. Aruncând o privire asupra formei gropilor funerare se ajunge la concluzia că au fost săpate în mod special pentru rămășițele analizate. Solul omogen din complexe indică faptul că a existat un singur moment de umplere. Inventarul scheletic și lipsa conexiunii anatomice a scheletelor din cele două gropi indică faptul că depunerea este secundară.

În încercarea de a înțelege contextul complexelor și cronologia lor, autorii înaintază scenariul că mormintele inițiale din care provin oasele umane au fost deranjate de construcția zidului de incintă și relocate în locul descoperirii. Acest scenariu determină o posibilă datare a scheletelor până în secolul al IV-lea. Pentru a se crea o imagine cât mai clară a contextului, autorii fac comparație cu Cavoul Tudorka și complexul M141 descoperite la Ibida, precum și aspectele juridice privind statutul mormintelor în lumea romană.

O nouă analiză antropologică a osemintelor descoperite în cripta Bazilicii „Simple” (A) de la Tropaeum Traiani de N. Mirițoiu și A. D. Soficaru (pp. 93–109).

Acest articol aduce în lumina tiparului textul scris în 2008, dar nepublicat, al analizelor antropologice a cinci indivizi descoperiți la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*).

În Introducere este amintită prima analiză a scheletelor realizată de N. Mirițoiu și D. Nicolaescu-Plopșor în 1976, și reluarea studiilor în 2008. Rezultatele indicau prezența a cinci indivizi adulți, tineri, de sex masculin care prezintă urme de violență (inclusiv o decapitare).

Datorită faptului că oasele nu erau în conexiune anatomică, analiza materialului a fost realizată pe următoarele segmente: craniu, coloana vertebrală, coaste, centura scapulară, centura pelviană, membrul superior și membrul inferior. Craniile analizate au fost notate de la A la E. La fiecare segment sunt prezentate: gradul de conservare, inventarul scheletic, indicii cranieni (p. 106, Tabelul 1; p. 107, Tabelul 2), dimensiunile și indicii oaselor lungi (p. 108, tabel 3; p. 109, tabel 4), vârsta la deces, determinarea sexului și patologiiile osoase.

Cei cinci indivizi analizați prezintă urme de moarte violentă: traumatisme și lovituri perimortem la nivelul antebrăului și o posibilă decapitare (un axis retezat de un obiect ascuțit) (p. 105, Planșa 1d și 1e). Rezultatele obținute și contextul arheologic indică, în opinia autorilor, prezența unor martiri creștini, existând similitudini cu cazurile de la Murighiol (*Halmyris*) și Niculițel (*Noviodunum*).

Necropola romano-bizantină de la Callatis. Rit și ritual funerar
de D. Sonu (pp. 111–125).

Studiul reprezintă o analiză din punctul de vedere al arheologiei funerare a unui număr mare de morminte, care fac parte din necropola romano-bizantină de la Callatis, pentru a se putea observa dacă apar schimbări în practicile funerare determinate de tranziția prin care a trecut societatea callatiană.

În Introducere se reamintește de perioada lungă în care au fost realizate săpături arheologice pe suprafața anticului Callatis și importanța regională a necropolei romano-bizantine descoperite acolo. Studiul se limitează asupra mormintelor date în secolele IV–VI p. Chr.

În necropolă au fost descoperite 1073 de morminte cu 1149 de indivizi, dintre acestea au fost analizate pentru acest studiu 789. Informațiile au fost înregistrate într-o bază de gestiune a datelor, iar patru morminte au fost datate cu radiocarbon pentru a verifica încadrările cronologice realizate pe baza inventarului funerar.

Analiza descoperirilor a presupus înregistrarea următoarelor aspecte: determinarea numărului total de schelete descoperite până în momentul acestui studiu, clasificarea scheletelor în funcție de starea de reprezentare, tipurile de amenajări funerare, tipurile de morminte romano-bizantine, orientarea defunților, poziția defunților în morminte, inventarul funerar, inventarul funerar în raport cu amenajările mormintelor, datarea mormintelor și raportul dintre orientarea indivizilor și datarea mormintelor.

În urma analizei autorul remarcă creștinismul ca fiind bine reprezentat în practicile funerare de la *Callatis* dar și existența unor reminiscențe păgâne manifestate prin orientarea indivizilor în morminte pe direcția N-S, E-V și S-N. Prezența pieselor de inventar sugerează o legătură între statutul social și preferințele funerare. Mormintele cu cistă sunt asociate cu clasa de mijloc iar cele tip *hypogeu* cu clasa superioară a orașului antic. Tipologia mormintelor sugerează o stare economică relativ bună la nivelul societății callatiene în secolele IV–VI p. Chr.

Deformarea artificială a craniului în epoca migrațiilor. Studiu de caz: necropola gepidă de la Iclod (jud. Cluj)
de R. Trif și M. Gligor (pp. 127–147).

Subiectul deformărilor intenționate ale corpului și semnificația culturală a acestora rămâne unul interesant și intens dezbătut în comunitatea științifică. Fiecare studiu publicat în literatura de specialitate pe acest subiect poate ajuta la înțelegerea semnificației la nivel de grup a acestor practici.

Pentru a crea o imagine cât mai clară asupra contextului cultural și cronologic în care au fost descoperite craniile analizate, autorii aduc în discuție date din literatura de specialitate despre deformările craniene artificiale precum și un scurt istoric despre prezența popoarele gepidice în Transilvania.

În urma unor cercetări arheologice preventive, au fost excavate la Iclod (jud. Cluj) 53 de morminte date în perioada migrațiilor. Complexele în care au fost descoperite indivizii cu deformare artificială craniană au fost notate Cx139 și Cx171, ambii așezați în decubit dorsal și cu orientare V-E (p. 132, figura 2 și p. 133, figura 3). Indivizii prezintă un inventar funerar care constă din: catarame, mărgel, fibule și pieptene bilaterale de os. Inventarul funerar este descris de autori, încadrat tipologic și prezentat fotografic (p. 143, Planșa II și p. 144, Planșa III).

În urma analizei antropologice a rezultat că ambii indivizi sunt de sex feminin, de vârstă adultă la deces, cu patologii osoase și deformare craniană artificială de tip circular erectă. Pentru o mai bună vizualizare, au fost realizate scanări 3D ale craniilor și secțiuni prin acestea (p. 145, Planșa IV și p. 146, Planșa V).

În concluzie, cele două morminte, date la începutul secolului al V-lea, respectiv începutul secolului al VI-lea, fac parte din comunitatea gepidică de pe Valea Someșului Mic și prezintă tipul anular erect de deformarea artificială a craniului, care a fost răspândit în comunitatea gepidică din acea perioadă. Posibilele motivații, înaintate de autori, sunt diferențierea în cadrul comunității, dar și o separare identitară în raport cu populația romană.

A case of Humerus Varus Deformity from the medieval cemetery of Enisala-Palanca (Sarichioi, Tulcea County)
de Serena Siena (pp. 149–162).

Studiile de caz care abordează patologii osoase din context arheologic sunt destul de rare în România, iar acest articol este binevenit în peisajul

literaturii de specialitate autohtone. Individul analizat (notat C17-1 în timpul săpăturilor arheologice) a fost descoperit la Enisala-*Palanca*, împreună cu cele 114 morminte medievale date în secolele XIV–XV. Determinarea sexului indică un individ masculin, cu vârstă la deces de 45 de ani, descoperit în decubit dorsal *in situ* (p. 156, Figura 2).

Scheletul descris este bine păstrat și prezintă o deformare unilaterală severă a articulației glenohumerale stângi. Patologia afectează și lungimea diafizei humerusului, acesta fiind mai scurt decât cel din partea dreaptă. Autorul realizează o descriere detaliată a deformațiilor de la nivelul umărului. Pentru o vizualizare cât mai bună, pe lângă fotografii, a fost efectuată și o tomografie computerizată (p. 157, Figura 4, 5 și 6). Descrierea prezentată este asociată de autor cu afecțiunea numită deformare în varus a umărului (humerus varus deformity). Posibile cauze ale deformației sunt: traumatisme în timpul nașterii, abuz în copilărie prin trageri repetate de braț, traumatisme directe la vârste mai înaintate, la copii existând o serie de patologii care pot determina fracturi la nivelul epifizei proximale a humerusului.

În concluzie, traumatismul individului analizat a apărut probabil în copilăria sa, iar ulterior brațul a păstrat un anumit grad de mobilitate, luând în considerare caracteristicile morfologice ale humerusului.

Volumul conferinței prezintă articole privind noi metodologii de determinare cronologică în arheologie, comportament uman agresiv intraspecific, arheologie funerară, două studii de caz care prezintă paleopatologii osoase și comportament social.

Studiile prezentate aduc un aport științific important în literatura de specialitate din România prin originalitatea lor și diversitatea subiectelor abordate. Există o necesitate în peisajul științific românesc a analizării/reanalizării resturilor osteologice umane „uite” prin depozitele instituțiilor acreditate cu metodologii noi sau prin propunerea unor metode moderne de analiză cronologică. Unele studii, prin rezultatele spectaculoase pe care le prezintă, ar fi fost avantajate de publicarea lor într-o limbă de circulație internațională în vederea unei expuneri cât mai largi în circuitul științific.

Ștefan Popa
Muzeul Național al Banatului
Timișoara
e-mail: popa.stefan2811@gmail.com

BIBLIOGRAFIE

- Gligor-Soficaru 2018
M. Gligor, A. Soficaru, *Archaeology of Women: Mortuary Practices and Bioarchaeological Reconstruction. Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 22/1, (2018), 289.
- Kogălniceanu *et alii* 2012
R. Kogălniceanu, R.-G. Curca, M. Gligor, S. Stratton, *Homines, Funera, Astra: Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, BAR International Series*, (2012).
- Kogălniceanu *et alii* 2012
R. Kogălniceanu, M. Gligor, R.-G. Curca, S. Stratton, *Homines, Funera, Astra2: Life Beyond Death in Ancient Times (Romanian Case Studies)*. Archaeopress (2015).
- Kogălniceanu *et alii* 2023
R. Kogălniceanu, M. Gligor, A. Soficaru, S. Stratton, *Homines, Funera, Astra 3–4: The Multiple Faces of Death and Burial*. Archaeopress (2023).
- Kristiansen 2014
K. Kristiansen, *Towards a new paradigm? The third science revolution and its possible consequences in archaeology. Current Swedish Archaeology* 22(1), (2014), 11–34.
- Lorentz 2015
K. O. Lorentz, *Funerary practices, funerary contexts, and death in archaeology. Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, (2015), 1–13.
- Mays *et alii* 2018
S. Mays, M. Brickley, J. Sidell. *The role of the human osteologist in an archaeological fieldwork project*. Swindon: Historic England (2018).